

Peter IVANIČ

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
Filozofická fakulta
Ústav pre výskum kultúrneho dedičstva
Konštantína a Metoda
pivanic@ukf.sk

UDK 003.349.1:027(437.6)

Izvorni znanstveni članak
Primljen: 14. lipnja 2016.
Prihvaćen: 15. studenoga 2016.

Ľubomír KRALČÁK

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
Filozofická fakulta
Katedra slovenského jazyka
lkralcak@ukf.sk

HLAHOĽSKÉ PAMIAHKY V SLOVENSKÝCH ARCHÍVOCH

Medzi rokmi 1907 až 1944¹ boli v rôznych slovenských periodikách postupne uverejnené správy o pamiatkach napísaných hlaholským písmom, ktoré boli objavené v niekoľkých knižniciach na Slovensku. Doteraz poznáme štyri takéto dokumenty. *Hlaholské listy hlohovské*, *Krtíšsky hlaholský zlomok* a *Svätoantonský (Báčsky) zlomok* sa nachádzajú v zbierkach Literárneho archívu Slovenskej národnej knižnice. Okrem nich je známy zlomok českej hlaholskej biblie pod názvom *Zlomok zo Spišskej Novej Vsi*. Ide o fragmenty z väčších diel, ktoré boli napísané v 14. a 15. storočí. Väčšinou boli použité sekundárne na obaly kníh iných diel. Na Slovensko sa dostali teda náhodne. Napriek tomu, že sa zachovali fragmentárne, sú tieto dokumenty zdrojom poznatkov a prostriedkom na poznanie minulosti. Paleografická a jazyková analýza skúmaných fragmentov ukazuje, že ide o texty dvojakej proveniencie – chorvátskohlaholské (*Hlaholské listy hlohovské*, *Svätoantonský hlaholský zlomok*) a českohlaholské (*Krtíšsky hlaholský zlomok* a *Zlomok zo Spišskej Novej Vsi*), ktorých zreteľným spoločným znakom je hranatá chorvátska hlaholika, ale aj približne rovnaké obdobie ich vzniku. Zásadná odlišnosť je jazyková – chorvátskohlaholské texty sú písané chorvátskym cirkevno-slovanským jazykom, českohlaholské pamiatky sú písané v starej češtine. Z graficko-fonologického hľadiska ide o rukopisy, ktoré vykazujú znaky zodpovedajúce charakteru pamiatok zo 14. až 15. storočia, v prípade českohlaholských

¹ V uvedenom období na Slovensku vznikali viaceré vedecké ustanovizne a vedecké bádanie sa tak mohlo dynamicky rozvíjať (HETÉNYI 2015: 79–90).

textov možno datovať ich vznik okolo roku 1416. Oba typy rukopisov zachovávajú príslušné starobylé jazykové a grafické znaky, ktoré potvrdzujú ich zaradenie k dobovým typom modlitebných a biblických textov, resp. ku konkrétnym stredovekým pamiatkam.

V súčasnosti *Hlaholské listy hlohovské* a *Krtíšsky hlaholský zlomok* boli zdigitalizované a zverejnené na internete v rámci projektu U.S. Library of Congress s názvom The World Digital Library.

Kľúčové slová: chorvátska hlaholika, fragment, *Hlaholské listy hlohovské*, *Krtíšsky hlaholský zlomok*, *Svätoantonský (Báčsky) zlomok*, *Zlomok zo Spišskej Novej Vsi*

1. ÚVOD

V slovenských archívoch sa nachádza niekoľko exemplárov textov napísaných hlaholikou. Medzi rokmi 1907 až 1944 boli v rôznych slovenských periodikách postupne uverejnené správy o pamiatkach napísaných hlaholským písmom, ktoré boli objavené v niekoľkých knižniciach na Slovensku. Doteraz poznáme štyri takéto dokumenty. *Hlaholské listy hlohovské (HLH)*, *Krtíšsky hlaholský zlomok (KHZ)* a *Svätoantonský (Báčsky) zlomok (SAHZ)* sa nachádzajú v zbierkach Literárneho archívu Slovenskej národnej knižnice. Okrem nich je známy zlomok českej hlaholskej biblie pod názvom *Zlomok zo Spišskej Novej Vsi (ZSNV)* (IVANIČ 2016: 72–73). Všetky štyri hlaholské pamiatky sú zaznamenané hranatou chorvátskou hlaholikou. Z hľadiska ich pôvodu, resp. miesta vzniku, ako aj z jazykového hľadiska možno ich klasifikovať ako dva typy, a to ako texty chorvátskej proveniencie (*HLH*, *SAHZ*) a texty českej proveniencie (*KHZ* a *ZSNV*) (MATEJKO 1999: 149–153). V príspevku priblížime nálezové okolnosti, popis a interpretáciu jednotlivých rukopisov.

2. TEXTY CHORVÁTSKEJ PROVENIENCIE

O uvedených pergamenových fragmentoch zo Slovenska, ktoré sa zaraďujú k cirkevnoslovanským textom chorvátskeho pôvodu, bola dosiaľ publikovaná už istá suma informácií, no napriek tomu treba poznamenať, že tieto pamiatky si vyžadujú ďalší výskum, spracovanie i kritickú edíciu, čo sa týka i doteraz samostatne vydaných *Hlaholských listov hlohovských*.

2.1. Nálezové okolnosti a popis

2.1.1. *Hlaholské listy hlohovské*

V roku 1936 ich objavil v knižnici bývalého františkánskeho kláštora v Hlohovci kňaz, knihovník a doktor filozofie Vševlad Jozef Gajdoš (1907 – 1978), ktorý sa venoval výskumu františkánskych kláštorov a archívov. Vďaka jeho aktivite sa podarilo objaviť niekoľko staroslovienskych pamiatok.² V roku 1944 v časopise *Kultúra* uverejnil príspevok pod názvom *Staroslovanské pamiatky vo františkánskych knižniciach*, kde prvýkrát publikoval stručnú informáciu aj o existencii HLH. Uviedol, že v dvojdielnej talianskej knihe Františka Saleského *Trattato dell' amor di Dio* vydanej v Benátkach roku 1642 objavil dva obojstranne hlaholským písmom popísané pergamenové fragmenty, ktoré tvorili väzbový materiál. Informoval o tom, že ide o state z Listu sv. Pavla Efezanom (napríklad 4:13) a o časti Evanjelia sv. Lukáša (napríklad 14:31). Gajdoš predpokladal na základe jazykových prvkov a tvarov hranatej hlaholiky, že pamiatka pochádza z Chorvátska (GAJDOŠ 1944: 421–422). Až v roku 1961 sa podrobnejšie textu venoval v časopise *Duchovný pastier* profesor na Cyrilometodskej bohosloveckej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave Alojz Miškovič (1902 – 1967). Určil, že listy pochádzajú z misálu rímskeho obradu. Prvý pergamen označil písmenom A, a podľa jeho názoru obsahuje omšu *De communi apostolorum* s časťami introit, oráciu, lekcii, graduál a ofertórium. Druhý list B priradil k omši *De communi Martyrum*. Tento obsahuje časť lekcie, graduál, evanjelium, ofertórium a riadok ďalšieho omšového textu. Miškovič uverejnil zachovaný text prepísaný do cyriliky (MIŠKOVIČ 1961: 105, 113). List A má rozmery 190 x 160 mm a List B sa zachoval vo veľkosti 165 x 190 mm. Rohy pergamenov, ako aj okraje listov, boli odrezané. Text je písaný čiernym atramentom, niektoré časti textu sú v dôsledku ošúchania nečitateľné. Iniciálky a nápis osobitných častí textu sú prifarbené rumelkou (BRINCKOVÁ 2012: 30). Alojz Miškovič vyslovil predpoklad, že zlomky hlaholskej omšovej knihy pochádzajú z konca 13. alebo zo začiatku 14. storočia a sú chorvátskej proveniencie. Na územie Slovenska sa mohli dostať

² V historických knižných fondoch Apponyiovskej knižnice v Oponiciach objavil zmienku aj o dovtedy neznámom slovanskom kódexe uloženom v medickej knižnici (Biblioteca Medicea Laurenziana) vo Florencii. V roku 1966 štúdiu o ňom uverejnil v časopise *Slavia* pod názvom *Medicejský glagolský kódex* (GAJDOŠ 1944: 36–56).

presunom františkánskych mníchov alebo výmenou (MIŠKOVIČ 1961: 113). Podrobnejšie sa *HLH* venoval na stránkach časopisu *Slavica Slovaca* Martin Slaninka. Zameral sa však predovšetkým na transkripciu a transliteráciu textu do latinky (SLANINKA 2004: 3–15). V zbierkach Literárneho archívu Slovenskej národnej knižnice sa nachádza pod signatúrou *C 402* (BRINCKOVÁ 2012: 30).

2.1.2. Svätoantonský hlaholský zlomok

Zlomok objavil Vševlad Jozef Gajdoš vo františkánskom kláštore vo Sv. Antone (dnes Báč) a informáciu o ňom publikoval v roku 1944 v časopise *Kultúra*. Uviedol, že niekedy v 17. storočí bol pergamen použitý na obal knižnej väzby, čo spôsobilo jeho znehodnotenie. Gajdoš na základe hranatej hlaholiky usudzoval o Chorvátsku, ako krajine pôvodu. Z tvaru a úpravy rukopisu predpokladal, že ide o fragment liturgickej knihy (GAJDOŠ 1944: 421). Pergamenové dvojfólio s rozmermi 215 x 317 mm sa zachovalo iba v značne poškodenom stave. Samotný text je písaný hranatou formou hlaholiky vo dvoch stĺpcoch čiernou a červenou farbou. Mikroskopickou analýzou bolo zistené, že ide o kozí pergamen (BRINCKOVÁ 2012: 30–31). Riaditeľka Literárneho archívu Slovenskej národnej knižnice Magdaléna Brincková uvádza, že pergamen bol súčasťou liturgickej knihy z 15. storočia pravdepodobne chorvátskeho pôvodu. Informuje, že mohlo ísť o hlaholský breviár. Literárny archív Slovenskej národnej knižnice zlomok eviduje pod signatúrou *C 404* (BRINCKOVÁ 2012: 30–31).

2.2. Paleografická charakteristika

Z paleografického hľadiska možno konštatovať, že na Slovensku zachované chorvátskohlaholské pamiatky známe ako *Svätoantonský hlaholský zlomok*³ a *Hlaholské listy hlohovské*⁴ sú napísané hlaholikou, ktorá je typická pre chorvátske cirkevnoslovanské manuskripty 14. a 15. storočia.

³ Pergamenový zlomok nemá označené strany ani listy. Zvolili sme označenie, ktorým sa identifikuje 1. alebo 2. strana dvojlistu; každá dvojstrana má ľavú časť (A) a pravú časť (B), pričom tieto jednotlivé časti dvojstrany sú tvorené dvoma stĺpcami (a, b). Teda napr. označenie 1Aa25 znamená, že ide o ľavú časť prvej dvojstrany, a to prvý stĺpec, 25. riadok.

⁴ Príklady z tohto rukopisu označujeme podľa listov a podľa strán a stĺpcov, teda list označený číslom 1, má dve strany: A, B, pričom každá strana má dva stĺpce: a, b (napr. označenie 1Ab15 znamená, že ide o prvý list, jeho prvú stranu, druhý stĺpec, 15. riadok).

Zo zachovaného textového materiálu čiastočne poškodených rukopisov je možné vyvodit' túto ich základnú charakteristiku.

Pokiaľ ide o výskyt archaických grafém, možno konštatovať, že iba v jednej z týchto pamiatok, a to v *HLH*, sa nachádza graféma ПР («g'ernъ»), v prepise *ĵ*. Ide o jej použitie v abreviatúre slova *evanjelie* (2Ab8), kde zastupuje palatálne *g'* v prevzatom slove z gréčtiny.

Bežne sa v oboch textoch používa tzv. dvadsiatkové »i«, no v *HLH* sa nachádza aj »i« desiatkové, t. j. »iže«, avšak iba v iniciálovom postavení, resp. na začiatku vetných celkov (napr. *Ispravit'* 2Aa1). Podobne je to s pôvodným tzv. hranatým hlaholským »m«, ktoré sa v oboch textoch používa iba v ligatúrach s grafémou »l«, inak sa hláska *m* zaznamenáva pravidelne grafemickým variantom *ml*, pochádzajúcim z latinky.

2.2.1. Ligatúry a abreviatúry

V textoch sa vyskytujú typické úsporné spájania litier, ktoré sú bežné v rukopisoch spomínaného obdobia a ktorých hojné variácie umožňuje práve ten typ grafiky, na ktorom je osnovaná hranatá hlaholika. Ide o varianty ligatúr, pozostávajúcich z dvoch, troch i štyroch grafém, napr. v *SAHZ* sú to spojenia *gd*, *pr*, *zd*, *vr*, *tv*, *zv*, *zd*, *br*, *prv*, *útr*, *tvrđ* (*gdě* 1Aa16, *prazď'nika* 1Aa15, *v'rime* 1Ab27, *chodotaist'vomъ* 1Ab25, *zvezda* 1Ab32, *dobru* 1Bb16, *p'rvo* 1Ab31, *útr'němu* 1Aa15, *utvr'di* 1Ab3); v *HLH* sú to napr. ligatúry *pl*, *pr*, *žd*, *vd*, *tv*, *gl*, *zd*, *chv* (*plěнь* 1Ab1, *prězde* 1Ab4, *v dělo* 1Ab13, *edin'stvo* 1Ab15, *na glavě* 2Ab3, *s'zdati* 2Ba1, *vschvaletъ* 2Aa9).

Ligatúry sú tiež časté pri abreviatúrach, kde navyše vznikajú možnosti nezvyčajných kombinácií hlások, a teda aj písmen, čo je príznačné najmä pre *SAHZ*, napr. *bž*, *bl*, *pl*, *ml*, *pv*, *prvd*, *pvl*: *h(o)žii* 1Aa9, *bl(agoslovle)niem* 1Aa12, *ap(usto)lski* 1Aa30, *m(i)l(o)stb* 1Bb6; *zap(o)vıdamo* 1Ab14; *pr(a)-v(b)đni* 1Ba10, *p(a)vle* 1Ba13; v *HLH* sú takéto ligatúry menej časté, napr. *pvl*, *zml*, *vld*: *p(a)vł* 1Aa15, *z(e)mle* 1Ab5, *vł(a)đičьstvie* 1Aa4.

Osobitné grafické riešenie majú ligatúry písmen, ktorých časti sú tvarovo odlišné, čo je tiež príznačné pre chorvátske cirkevnoslovanské texty 14. a 15. storočia (*Hrvatski crkvenoslavenski jezik* 2014: 60). Také sú predovšetkým ligatúry vznikajúce zo spojenia samohláskovej a spoluhláskovej grafémy, napr. v *SAHZ*: *il*, *go*, *ol* (*narěđilb* 1Aa32, *togo* 1Aa15, *z'dola* 1Ab24). Okrem týchto grafemických spojení, ktoré sú horizontálneho typu, objavujú sa v texte aj vertikálne ligatúry, v ktorých časť grafémy vystu-

puje nad hornú linku, napr. v *SAHZ*: *to, mo, po* (*očito* 1Aa31; *moē* 1Bb31, *po v šemb* 2Bb26), v *HLH* i pod základnú linku, a to v špecifickej ligatúre *i+ž* (*iže* 1Aa15) obsahujúcej desiatkové »i«. Ako bežný a pravidelný javí sa v oboch textoch výskyt vertikálneho zápisu grafém *o + t* (teda *oʹ*) v predložkách a predponách.

Skratky sú pravidelne vyznačené titlou. Okrem spomínaného postupu skrátenia slova pri jeho súčasnom ligatúrovom zápise (kombinácia abreviatúry s ligatúrou) sa ako skratky nachádzajú v rukopisoch, samozrejme, slová s náboženským významom, ktoré sa často opakujú, napr. v *SAHZ*: *b(og)a* 1Aa22, *s(ve)ti* 1Ba13; *b(o)že* 1Ba17, *g(ospod)ь* 1Ba6, *d(u)cha s(ve)-t(a)go* 1Ba, *A(lelu)ê* Aa26; v texte *HLH* sú to napr. podoby *g(ospod)i* 1Aa5, *is(usa) ch(rьst)a g(ospod)a n(a)šego* 1Ab19, *ch(rьsto)va* 1Ab14, *g(ospod)i-na* 2Aa8, *i(su)sь* 2Ab9, *uč(e)n(i)kь* 2Ab20 ai. Skracujú sa však aj bežné výrazy majúce vyššiu frekvenciu, napr. v *SAHZ*: *k(a)ko* 1Ab14, *n(a)š(e)go* 1Ab31, *t(a)ko* 1Ab3 a pod.

2.3. Graficko-fonologická charakteristika

Jerové hlásky sú v skúmaných rukopisoch zaznamenávané buď ako **Ј** »štapić« (palička), alebo ako apostrof (’),⁵ pričom oba tieto znaky zväčša zastupujú etymologickú pozíciu jeru. V dôsledku splynutia oboch redukovaných hlások (ešte na začiatku chorvátskej cirkevno-slovenskej éry) ani v týchto zápisoch sa nijako nerozlišuje, či ide o pôvodný predný alebo zadný *jer*, teda »jer« alebo »jor«.

V zlomku *SAHZ* sa na konci slov za pôvodné redukované hlásky používa výlučne »štapić«, napr. *domь* 1Aa25, *listь* 1Aa30, *obitelь* 1Aa27, *služeniemь* 1Aa9, *zakonь* 1Ab7, *tamь* 1Ba11 apod. V slabikách vo vnútri slova etymologické jery nie sú vyznačené priamo, ale ako nadriadkové apostrofy, napr. *prazd'nika* 1Aa15, *ot'pusti* 1Aa24, *s'vr'šeno* 1Aa33, *v'saki* 1Aa22, *d'ni* 1Aa17, *v'sichь* 1Ab21, *věr'nichь* 1Ab26 a pod. Apostrof sa pritom nekladie nad miesto medzi literami, ale nad literu, po ktorej pôvodne nasledovala jerová graféma.

Na prvý pohľad sa zdá, že pôvodné jerové pozície sú v tomto rukopise

⁵ Príklady zo skúmaných fragmentov, ktoré obsahujú grafický záznam etymologickej pozície jeru v podobe apostrofu alebo »štapića«, prepisujeme v duchu grafického úzu tak, že zachováваме podobu apostrofu, no namiesto »štapića« používame jerovú grafému ь.

zaznamenané presne a dôsledne, bez ohľadu na to, či ide o slabú alebo silnú pozíciu redukovanej hlásky. Podrobnejšia analýza však ukazuje, že pisár tu takmer akékoľvek spojenie dvoch spoluhlások chápal vlastne ako spojenie, kde bola kedysi prítomná jerová hláska, a tak kladie apostrof aj tam, kde *jer* etymologicky nemá byť, napr. *s'ť'voréni* 1Aa26, *s'lav'ni* 1Ab15, *g'radichb* 1Ab22, *s'lužitb se* 1Ab17, *um'noženie* 1Ab20, *lis'ti* 1Ab6, *chodotaist'vom̃b* 1Ab25, *pos'tb* 1Ab18, *uv'laži* 1Ba32, *dob'ru* 1Bb16. Táto hyperkorektnosť v zápise pôvodných jerových pozícií svedčí o iba mechanickom dopĺňaní znakov pre jerové hlásky, bez opory v reálnej výslovnosti.⁶

V porovnaní s tým je v *HLH* zápis znakov za pôvodné jery v mnohých prípadoch nedôsledný. Na konci slov sa síce väčšinou vyskytuje »štapić«, napr. *plěnb* 1Ab1, *vamb* 1Bb4, *pravdnikb* 2Aa17, no sú tu aj tvary s apostrofom: *iskusil'* 1Aa5, *est'* 1Aa18. Popri tom tu možno vidieť aj podoby so »štapićom« vo vnútri slov, čo sa niekedy pokladá za zápis jeru, prípadne jeho vokalizovanej striednice: *ṽbzaš̃b̃db* 1Ab6, *priš̃b̃b* 1Bb13, *věnb̃cb* 2Ab4, *s̃bzdati* 2Ba1. V takejto pozícii sa však vyskytuje aj apostrof: *utvr'di se* 1Aa3, *edin'stvo* 1Ab16, *k svr'šeni* 1Ab12, *krěp'ku lúb'ṽb* 2Bb13.

V texte *SAHZ* prenikajú ojedinele do zápisu výrazy, ktoré reprezentujú aktuálny stav bežne používaného domáceho jazyka, kde sa predovšetkým silná poloha jeru reflektuje ako jeho skutočná vokalizácia, napr. *věnac̃b* 1Ba9, *prišal'bi* 1Aa16, *vazda* 1Ab8, *kada* 2Aa26; s vokalizáciou jerov súvisí i podoba *sedamb dni* 1Aa8, *semr'ti ego* 1Aa30. V texte *HLH* sa takéto hláskoslovné zmeny sporadicky objavujú tiež, napr. *silanb* 2Ba14, *častiû* 2Bb5, *s̃bšadb* 1Ab5, *ṽbzaš̃b̃db* 1Ab6.

Z ostatných osobitých praslovanských hlások možno spomenúť nosovky, ktoré v uvedených textoch vykazujú pravidelnú denalizáciu, t. j. za prednú nosovku tu je *e* ($e < \epsilon$), za zadnú nosovku *u* (v *SAHZ* napr. *vrimē* 1Ab27 *st'vorit̃b se* 1Ab21; *sut̃b* 1Aa26, *budu* 1Aa16; v *HLH*: *poznal mẽ esi* 1Aa6, *imē* 2Aa13, *pamēt̃b* 2Aa13, *ne gr̃edet̃b vslēdb mene* 2Ab18, *ruk̃u tvoeû* 2Bb7, *premũdrosti* 1Ba1).

Z ďalších špecifických znakov dôležitých pre charakteristiku jazyka skúmaných cirkevnoslovanských fragmentov sú reflexy za praslovanskú

⁶ Tento postup je známy z viacerých chorvátskohlaholských textov. Porov. k tomu napr. STANKOVSKA 2013: 126.

hlásku *jať* (resp. *jad'*).⁷ Na miestach praslovanských pozícií sa v uvedených textoch táto hláska zaznamenáva pôvodnou hlaholskou grafémou **Ѣ**, ktorá má dvojaké čítanie. Na začiatku slabiky, resp. po samohláske sa predpokladá jej výslovnosť ako [ja], v strede slabiky, resp. po spoluhláske sa predpokladá pôvodná staroslovienska (diftongická či prejotovaná) výslovnosť. V rukopise *SAHZ* sú zachytené, napr. tieto prípady: *on'dé* 1Aa17, *dovolné* 1Ab8, *patriêr'chamъ* 1Ab10, *v'silé* 1Ab13, *naslédovati* 1Ab28, *lêto* 1Ab31, *pročae* 1Ab29, *sudiê* 1Ba10, *sédêti na préstolê* 1Bb19 atď. V texte *HLH* sa tiež *jať* pravidelne zachováva: *zêlo* 1Aa3, *vêčni* 1Aa13, *bratê* 1Aa16, *darovaniê* 1Aa19, *prêžde* 1Ab4, *prêviše* 1Ab7, *têla* 1Ab14 atď. V *SAHZ* je však zaujímavý výskyt tvarov: *vêlikъ* 1Ba25; *vêselitъ se* 1Bb16, kde sa oproti staroslovienskemu východisku (*velikъ*, *veselitъ se*) zapisuje nepôvodné *jať*. Z hľadiska nárečového vplyvu je tiež zaujímavé, že v tomto zlomku sa nachádzajú aj podoby *s i*, kde je *i < ê*: *riči r(e)čenichъ* 1Aa31, *želiûcich(b)* 1Aa13; *vsichъ gradichъ* 1Ab22, *têsno zap(o)vîdamo* 1Ab14, *v'rîme v(ê)čno* 1Ab27.

Typická pre chorvátske cirkevnoslovanské pamiatky je tiež hláska (a graféma) **Ѣ**, ktorá je jednak pokračovaním staroslovienskeho »ju«, v prepise *û* (v *SAHZ*: *ûtrněmu* 1Aa15, v *HLH*: *da lûbite* 1Ba13), jednak denazalizovanou nosovkou (v *SAHZ*: *močiû* 1Aa, *dêlaûci* 1Ba; v *HLH*: *zap(ovê)daû se* 1Ba13, *silou tvoeû* 2Aa15).

Napokon príznačná pre spomínané texty je i graféma **Ѣ** »št«, v prepise *ê*, ktorej zvuková hodnota sa môže interpretovať až štvorako: [ć], [šč], [št], [šč] (*Hrvatski crkvenoslavenski jezik* 2014: 66), pričom táto interpretácia je v mnohých konkrétnych prípadoch neistá. Vo fragmente *SAHZ* v slovách, kde by mohla nastať v spomenutom ohľade nejasná interpretácia, vyskytuje sa iba litera **Ѣ** (teda nie sú tu spojenia »š+č«, »š+t« a pod., ktoré by mohli v uvedenom ohľade niečo napovedať), napr. *želiûcich pomoçi* 1Aa13, *močiû* 1Aa23, *ičet se* 1Ab9, *podvračenje* 1Bb14, *nočъ* 1Bb15 a pod.; v *HLH*: *otpučenje êedri namъ* 1Aa12.

2.4. Gramatické znaky

Z dôležitejších gramatických znakov si možno vzhľadom na zlomkovitosť pamiatky bližšie všimnúť aspoň tvary adjektív, resp. adjektíválií, ktoré

⁷ Niektoré výskumy ukazujú, že pôvodný apelatívny názov tejto litery znel *jadъ*, teda »jedlo« (porov. SELIŠČEV 1951: 259).

majú menné i zložené podoby: v *SAHZ* napr. *budu tichь* 1Aa17, *močiũ up(ь)-vanu* 1Aa23, *zbožna obitelj* 1Aa27, *zb(o)žni domь* 1Aa25, *listь ap(ustol)ski* 1Aa30, *v'ime věčno* 1Ab27, *drugo ukazanie* 1Ab9; v *HLH*: *pokoi věčni* 1Aa13, *muža svr'šena* 1Ab17, *krêp'ku lûb'vb* 2Bb13, *telesnie strasti* 2Bb15.

V tvaroch koncoviek zloženého skloňovania sa v genitíve singuláru muž. a stred. rodu ukazuje kolísanie, ktoré je príznačné pre podobné texty z tohto obdobia. Takéto kolísanie konštatuje napr. M. ŠIMIĆ (2014: 51). Ide o paralelný výskyt koncoviek *-ago/-ogo*, napr. v *SAHZ*: *novago prazd'nika* 1Aa7, *r(e)č(e)nogo pochoeniê* 1Ab1; v *HLH*: *ot kamene dragago* 2Ab4. V týchto tvaroch, ako aj v podobách *r(e)čenomou* 1Ab2, *v'sem(o)g(u)čega* 1Aa22 (*SAHZ*), je dobre vidno vykonanú kontrakčnú, resp. asimilačnú zmenu hlások v pôvodnom zoskupení s intervokalickým *j*.

Z iných špecifických jazykových znakov uvedieme aspoň výskyt duálu (*SAHZ*: *kolênoma* 1Bb22; *HLH*: *s' dvêma desetma tisučema* 2Ba17), ale tiež kondicionálu tvoreného z tvaru aoristu slovesa *biti* (*SAHZ*: *prišal bi* 1Aa16, *ne bilo bi* 1Aa33, *prêvznosilo bi* 1Bb26; *HLH*: *grêcha ne bi imêli* 1Bb14), ako aj z tvaru kondicionálu slovesa *biti* (*HLH*: *ače ne bim prišьbь* 1Bb13, *ače dêlь ne bimь stvorilь* 1Bb19), ďalej výskyt imperfekta s hláskoslovnými posunmi (*SAHZ*: *nê možachu* 2Ba27), plusquamperfekta (*SAHZ*: *prie r(e)-čeni orbanь biše narêdilь* 1Aa32) alebo sigmatického aoristu (*HLH*: *azь izbrach'vi* 1Bb1, *sl(o)vo moe eže rêchь vamь* 1Bb4).

2.5. Lexika

Z lexikálnej stránky predstavujú základ skúmaných fragmentov predovšetkým paleoslavizmy. Vrstva paleoslavizmov je tu, prirodzene, zastúpená najširšie, pretože tvoria východisko cirkevnoslovanskej slovej zásoby. Ako príznakové sa však v takejto vrstve slov v chorvátskom prostredí hodnotia moravizmy, teda rezíduá veľkomoravskej redakcie staroslovienskeho kultúrneho jazyka, ktoré sa stali súčasťou staroslovienskych textov odpisovaných na juhu slovanského územia po vyhnaní Metodových žiakov z Veľkej Moravy. Vo fragmente *SAHZ* možno nájsť tvar *rêsnoti*, 1Ba19 (*rêsnota* 'pravda'), ktorý sa tradične pokladal za moravizmus, no tento jeho pôvod sa v súčasnosti chápe ako sporný.

Popri uvedenej lexikálnej vrstve zreteľnú časť tu tvoria výrazy prenikajúce do cirkevnoslovanského zápisu z dobového variantu bežne hovore-

nej chorvátčiny. Pokiaľ ide o lexikálne kroatizmy, predovšetkým text *SAHZ* obsahuje viaceré znaky užšieho kontaktu s aktuálnym stavom chorvátskeho jazyka. Okrem výrazov so spomínanými vokalizačnými zmenami (*sedamь, kada* atď.) sem možno zaradiť predovšetkým podoby *togda* 1Bb4, *k(a)ko* (namiesto *ěko*) 1Ab17, *prie* (oproti *prežde*) 1Aa10, *ki* (*i takoe ki pride k'premi, k't(e)rci...* 1Aa19), ale napr. aj *obitelь* – vo význame 'rodina' (*Zb(o)žni d(o)mbь, zb(o)žna obitelь* 1Aa27).

3. TEXTY ČESKEJ PROVENIENCIE

Rukopisy známe ako *Krtíšsky hlaholský zlomok* a *Zlomok zo Spišskej Novej Vsi* majú český pôvod. To znamená, že vznikli v českom kultúrnom prostredí a že jazykovo ide o starú češtinu a nie o chorvátsku cirkevnú slovančinu. To, čo majú spoločné s predchádzajúcimi dvoma pamiatkami, je alfabetická forma ich zápisu, teda spoločný je typ i dobový charakter hlaholiky, ale do značnej miery i spôsob jej použitia, ktorý zodpovedá chorvátskej cirkevnoslovanskej tradícii.

Dnes je dobre známe, že české hlaholské texty zapísané chorvátskou hranatou hlaholikou vznikli vďaka pôsobeniu hlaholitov benediktínskeho rádu, ktorých z Dalmácie do Prahy pozval panovník Karol IV. v súvislosti so založením kláštora Na Slovanech roku 1347, aby tu zaviedli a pestovali slovanskú liturgiu. Význam pôsobenia chorvátskych benediktínov v novom prostredí teda nespočíval iba v tom, že učili hranatú hlaholiku, ale významná bola aj ich ďalšia učiteľská a skriptorská práca (odpisovanie z Chorvátska prinesených liturgických textov), pretože jazykom liturgie tu zostala chorvátska cirkevná slovančina.⁸ Avšak po tom, čo sa členmi kláštora stali aj domáci učenici, vzdelávacím jazykom bola čeština, a preto sa texty vzdelávacieho charakteru prekladali do češtiny. Takto boli zostavené texty *Biblie, Comestora, Pasionálu* a *Zlatej legendy*, z ktorých sa menšie, či rozsiahlejšie časti zachovali podnes. Vznik týchto textov sa kladie do obdobia po roku 1372, pričom rok 1416 je určujúcim pre vznik II. dielu *Českej biblie hlaholskej* (PACNEROVÁ 2002: XVI). Navyše treba pripomenúť,

⁸ P. STANKOVSKA (2013: 127) sa tu stotožňuje s názorom V. Kyasa o pôsobení hlaholitov v Emauzách (Kyas, V. 1971. *První český překlad bible*. Rozpravy ČSAV. Řada společenských věd, roč. 81, seš. I, Praha: Academia, 58, pozn. 9).

že chorvátski benediktíni sa počas svojho pôsobenia v tomto kláštore zaslúžili aj o preklady niektorých textov z češtiny do chorvátskej cirkevnej slovančiny.⁹

Zlomok zo Spišskej Novej Vsi predstavuje jedinú dnes známu časť textu Evanjelií *Českej biblie hlaholskej*.¹⁰ Jeho vznik sa tradične kladie do 70. rokov 14. storočia, no P. Stankovska na základe porovnania jeho lexiky s lexikou iných staročeských biblických textov poukazuje na možnosť jeho datovania do mladšieho obdobia 15. storočia, kde sa zaraďujú české biblické texty tzv. II. redakcie (STANKOVSKA 2015: 88). Vznik *Krtíšskeho hlaholského zlomku* zaradil F. Ryšánek, identifikujúc ho ako súčasť stredovekého staročeského prekladu Comestora, na prelom 14. a 15. storočia (RYŠÁNEK 1932: 587).

3.1. Nálezové okolnosti a popis

3.1.1. *Krtíšsky hlaholský zlomok*

V roku 1907 spisovateľ a pedagóg Ivan Branislav Zoch (1843 – 1921) prvýkrát publikoval *Krtíšsky hlaholský zlomok* v slovenskom časopise s názvom *Slovenské pohľady*. Pergamen objavil v knižnici rodiny Kalmárovcov vo Veľkom Krtíši jeho brat evanjelický kňaz Samuel Zoch. Podľa uverejnených informácií bol súčasťou hrubej v pergamene zašitej knihy, ktorú vlastnil farár Ezechiel. Ivan Branislav Zoch uviedol, že išlo o český preklad Luterovho Pastoralu od Konrada Porta a na jeho konci bolo napísané G. K. 1633. Z tohto údaja predpokladal, že ide o iniciály prekladateľa, ktorý v roku 1633 pastorál aj zviazal, pričom použil na výstuž knižnej väzby pergamen. Zoch po objave pergamen odpáral, opral a následne sa pokúsil prečítať. Už vtedy konštatoval, že dokument je značne poškodený. Identifikoval, že písmom textu je hranatá hlaholika (*uhlastá glagolica*) a konkrétne ide o úryvky z evanjelií sv. Lukáša, Marka a Matúša, ktoré sú opatrené vysvetlivkami z cirkevných otcov. V uvedenom článku uverejnil aj prepis dokumentu do latinky (ZOCH 1907: 19–26). Tento prepis textu

⁹ Ide o preklady textov: *Lucidarium (Lucidár)*, *Pasionál*, *Ráj duše*, *Zrcadlo človečieho spasenie*, preklad traktátu sv. Bonaventúru *De perfectione vitae ad sorores* i preklady z Husa (PACNEROVÁ 2002: XV).

¹⁰ Ostatné zachované hlaholské biblické texty sú textami starozákonnými (I. a II. diel), resp. obsahom jedného zo zachovaných zlomkov je časť Skutkov apoštolských.

poslal významnému chorvátskemu slavistovi Vatroslavovi Jagićovi (1838 – 1923), ktorý potvrdil pravosť pergamenu a vyslovil predpoklad, že na územie Slovenska bol rukopis prinesený českými exulantmi po bielohorskej bitke v roku 1620. Zachovaný zlomok považoval Jagić za zaujímavý najmä preto, lebo podľa jeho mienky dokumentoval hlaholiku prinesenú z Chorvátska v 14. storočí do Čiech (ZOCH 1907: 21). Podrobný rozbor *Krtíšskeho hlaholského zlomku* uverejnil profesor Univerzity Komenského v Bratislave František Ryšánek (1877 – 1969) vo svojej štúdii z roku 1932 v zborníku *Bratislava*. Na základe analýzy textu zistil, že dochovaný pergamenový fragment bol súčasťou hlaholského prepisu rukopisnej knihy Petra Coméstora *Historia scholastica* a obsahuje zlomok jej časti výkladu podľa Evanjelia. Skonštatoval význam dokumentu aj v tom, že v jeho texte je doložený vplyv cirkevnoslovanského jazyka (RYŠÁNEK 1932: 590–593). Ryšánkovi sa podarilo zistiť uloženie dokumentu a zapožičať si ho. Na základe originálu uverejnil nový prepis do latinky (RYŠÁNEK 1932: 594–597). Riaditeľka Literárneho archívu Slovenskej národnej knižnice Magdaléna Brincková uvádza rozmery pergamenu 365 x 250 mm. Samotný text je napísaný vo dvoch stĺpcoch, záhlavia a iniciála sú zapísané červenou farbou, ostatný text čiernou. Osudy tejto písomnej pamiatky sú zaujímavé aj v 20. storočí. Po roku 1918 sa pergamen dostal do zbierok archívu Muzeálnej slovenskej spoločnosti v Martine, kam ho zrejme odovzdal Zochov zať Jozef Dohnány. Pergamen v roku 1930 archivárka Mária Jeršová-Opočenská (1899 – 1978) požičala na preskúmanie profesorovi Univerzity Komenského v Bratislave Františkovi Ryšánkovi (1877 – 1969). O ďalších osudoch tejto pamiatky sa dlho nevedelo. V roku 2007 však začal po ňom, bezvýsledne, pátrať publicista Milan Vároš pri príprave svojho diela *Stratené slovenské poklady*. Až po vydaní tejto publikácie, ktorá obsahovala informácie o pergamene, zistil vedúci Katedry archívnictva a pomocných vied historických Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave profesor Leon Sokolovský, že medzi didaktickými pomôckami na katedre sa nachádza aj stratený *Krtíšsky hlaholský zlomok*. Následne bol v roku 2008 pergamenový rukopis odovzdaný do správy Slovenskej národnej knižnice, kde je uložený pod signatúrou *J 4118* (BRINCKOVÁ 2012: 31–32).

3.1.2. Zlomok zo Spišskej Novej Vsi

V časopise *Kultúra* v roku 1931 uverejnil jezuitský kňaz Štefan Kramár¹¹ (1879 – 1963) fragment *Českej biblie hlaholskej* zo Spišskej Novej Vsi. Podľa uverejnených údajov bol pergamen súčasťou knihy, ktorá vyšla v Nemecku v 16. storočí. Jeden list bol už v čase objavu z uvedenej knihy odtrhnutý a druhý odlepený. Kramár uverejnil prepis textu a fotokópiu iba zachovalejšieho fragmentu. Uviedol, že na objavených listoch je 7. a 8. kapitola Matúšovho evanjelia (KRAMÁR 1931: 114–116). V pozostalosti Františka Ryšánka v českom Pamätníku národného písomníctva v Libáni-Starých Hradech objavila Ludmila Pacnerová (1925 – 2008) prepis druhej strany tejto pamiatky (PACNEROVÁ 2008: 412–413). Roku 1986 uverejnila prepis obidvoch strán spolu s kritickým aparátom vo svojej monografii (PACNEROVÁ 1986: 46–50). Donedávna nebolo známe miesto uloženia originálu. V Archíve Centra spirituality Východ-Západ Michala Lacka v Košiciach sa podarilo objaviť a následne očistiť fragment hlaholského textu. Petra Stankovska po podrobnej lingvistickej analýze zistila, že ide jednoznačne o stratený zlomok *Českej biblie hlaholskej* zo Spišskej Novej Vsi. Vo svojom príspevku uviedla, že presné rozmery listu sú 373 x 275 mm a samotný text je písaný v dvoch stĺpcoch po 37 riadkoch. Šírka jednotlivých stĺpcov je 80 mm a výška 250 mm (STANKOVSKA 2013: 125). Dochovaný zlomok obsahuje časti zo 7. a 8. kapitoly Matúšovho evanjelia. Konkrétne ide o verše 7:5 a 8:14 (PACNEROVÁ 1986: 46–50; PACNEROVÁ 2000: XX; STANKOVSKA 2013: 127). Podľa L. Pacnerovej pochádzal tento zlomok z rukopisu *Českej hlaholskej biblie*, ktorá bola napísaná v roku 1416 v pražskom Emauzskom kláštore a biblický text slúžil zrejme na vzdelávacie účely. Pacnerová konštatuje, že Spišský zlomok obsahuje málo známu verziu evanjelia *Českej biblie hlaholskej*, ktorá stojí medzi recenziou biblie Litoměřickej a Olomouckej I. redakcie a prekladom uvedeným v rukopise II. redakcie (PACNEROVÁ 2000: XX). Najnovšie však P. Stankovska, ako bolo uvedené, predpokladá, že ide pravdepodobne o mladší text II. redakcie (STANKOVSKA 2015: 88). Zväzok biblie bol zrejme rozobraný na jedno-

¹¹ Pri článku je napísané autorovo meno vo forme Kramár S. J., čo viedlo k zlému uvádzaniu mena. Naposledy P. Stankovska uvádza Stanislav J. Kramár (STANKOVSKA 2015: 66). Ide však o kňaza Spoločnosti Ježišovej (lat. Societas Jesu – skratka SJ) Štefana Kramára, ktorý bol tiež archívárom a pôsobil okrem iného aj v Spišskej Novej Vsi.

tlivé listy po zániku a vyplienení Emauzského kláštora v roku 1611.

3.2. Paleografická charakteristika

Krtíšsky hlaholský zlomok (KHZ) je poškodený tak, že časť pergamenu tohto fragmentu chýba. Jeho text si teda vyžadoval v istej časti doplnenie pomocou textologicko-kritickej rekonštrukcie, ktorú na začiatku 30. rokov minulého storočia realizoval F. Ryšánek (porov. RYŠÁNEK 1932) a túto rekonštrukciu v novej dobe takmer bez úprav do svojho vydania staročeského Comestora preberá i L. Pacnerová (PACNEROVÁ 2002). *Zlomok zo Spišskej Novej Vsi (ZSNV)* bol v prepise do latinky naposledy publikovaný formou kritického vydania zásluhou P. Stankovskej, ktorá pristúpila i k jeho čiastočnej spresňujúcej úprave (porov. STANKOVSKA 2015). Vychádzajúc zo zachovaných častí týchto rukopisov, podávame ich nasledujúcu stručnú základnú charakteristiku.

3.2.1. Ligatúry a abreviatúry

Používanie úsporného spojitého písania dvoch a viacerých litier vykazuje v skúmaných českohlaholských zlomkoch rovnaké skriptorské »finesy« a ustálené spôsoby či postupy ako v *SAHZ* a *HLH*, resp. ako to bolo bežné vo vtedajších chorvátskohlaholských manuskriptoch. Vo fragmente *KHZ* ide teda napr. o ligatúry: *vžd* (*vždi* Ba24), *vt* (*v tu* Aa1), *zd* (*uzdraviti* Bb15), *vd* (*v dietieti* Bb21), *tr* (*trzeti* Aa12), *pr* (*nepravili* Aa4); vo fragmente *ZSNV*: *vr* (*vivr 'hl'* Aa2), *tr* (*bratra* Aa3), *tl* (*nepotlačie* Aa6) a i. Skracovanie výrazov sa v týchto zlomkoch objavuje zriedkavejšie než v porovnávaných chorvátskohlaholských textoch (v *KHZ* napr. *b(o)žie* Aa19, v *ZSNV* napr. *č(lovie)kь* Aa15, *K(a)p(i)t(ola)* Ba13, *G(ospo)dinê* Bb7), no to akiste súvisí aj s rozdielnym charakterom slovnej zásoby textov. L. Pacnerová k menej častému využívaniu uvedených postupov poznamenáva, že českohlaholskí pisári dodržiavali v tomto ohľade rozumnú mieru aj kvôli zrozumiteľnosti textu (PACNEROVÁ 1996: 47).

3.3. Graficko-fonologická charakteristika

Pre charakteristiku uvedených zlomkov, či už paleografickú alebo jazykovú, je okrem poznania ich reálnej rukopisnej podoby dôležitá aj ich

prijatá transliterácia, pretože predstavuje určitú interpretáciu zvukovej hodnoty grafém, resp. do istej miery aj stavu jazyka daného obdobia. Už F. Ryšánek poukázal na dôležité aspekty tejto problematiky, a to aj s ohľadom na používanie českého variantu hranatej hlaholiky v stredovekých pamiatkach všeobecne (RYŠÁNEK 1932: 590 n.). Išlo najmä o skutočnosť, že hranatá hlaholika zodpovedala zvukovej štruktúre chorvátskeho cirkevno-slovanského jazyka, no v českom jazykovom prostredí sa musel spôsob jej aplikácie v istej miere modifikovať, aby vyhovovala aktuálnemu stavu starej češtiny. Komplexný sumarizujúci prehľad adaptácie systému chorvátskej hlaholiky v podmienkach fonologického systému starej češtiny novšie podáva E. Pallasová (porov. PALLASOVÁ 2003).

V česko-hlaholských záznamoch (t. j. v staročeských textoch zaznamenaných hranatou hlaholikou) bolo oproti chorvátsko-hlaholským písomnostiam nutné osobitne riešiť problém zápisu českých hlások *h* a *ř*, ktoré cirkevná slovančina nepoznala, a tak ani chorvátska hlaholika nemala pre ne zodpovedajúce grafické ekvivalenty. Na označenie hlásky *ř*, ako je dobre známe, sa používala, akiste podľa vzoru zápisov latinkou, zložka *rz* a rovnako je to aj v oboch skúmaných zlomkoch (ZSNV: *przied'* 1Aa5, *otevrzie-no* 1Aa11; KHZ: *rziekli* 1Aa22, *krziž* 1Aa34). Pokiaľ ide o hlásku *h*, na jej zapisovanie sa spočiatku používalo hlaholské **ḡa** (*g*), no v neskorších česko-hlaholských pamiatkach (II. redakcie biblických textov) sa v platnosti *h* používa novo zavedené cyrilské **г** (PACNEROVÁ 2000: XXV), porov. napr. v ZSNV: **твѣхо** *tveho* Aa3, **свѣтѣхо** *svateho* Aa4; KHZ: **тѣди** *tehdi* Aa9, **мно҃го** *mnoho* Aa11. F. V. MAREŠ (1971: 195) uvádza, že emauzskí hlaholiti začali dôsledne rozlišovať v zápise *g* a *h* spolu so zavedením cyrilského **г** medzi rokmi 1412 a 1416. Vzhľadom na to, že takéto zapisovanie českého *h* je pravidelné v oboch skúmaných zlomkoch, možno toto datovanie použiť i na približné určenie vzniku týchto pamiatok.

Inou odchýlkou od chorvátskej hlaholskej tradície bolo používanie hlaholskej grafémy **ѣ** »g'ervъ«. Oproti chorvátskej spisbe je táto graféma v česko-hlaholských textoch dosť častá, pričom tu obyčajne stojí v platnosti hlásky *j* (napr. v ZSNV: *neroztrhají* Aa8, *jsuce* Aa20; KHZ: *jdi* Ba8, *jini* Bb27). Platí tiež, že *j* pred *e* na začiatku slabík sa zapisuje iba pomocou prostého *e*, ktoré sa tu číta ako *je* (KHZ: *ehož'* Bb13; ZSNV: *emu* Aa17), avšak pri spojení *j+u* sa využíva tradičná hlaholská graféma **ѣ** (»ju«) (*Julian* Bb20). Obidva

tieto spôsoby zápisu zodpovedajú hlaholskej cirkevnoslovanskej tradícii a sú úplne bežné aj vo vyššie analyzovaných zlomkoch chorvátskej proveniencie.

Špecifickou otázkou sa zdá používanie hlaholskej grafémy **h** »jať«, v prepise *ê*. V českých textoch nebolo použitie tejto litery také časté, ako v chorvátskych, hoci jazyková štruktúra starej češtiny s častým výskytom diftongického *ie* by to mohla napovedať. Vo fragmente *KHZ* sa nachádza táto graféma v slovách: *od tebe* Aa15, *dobré* (= dobré) Ab36, *dnêm* Ab11, *nalezneš* Bb4, *namiesiečného* Bb13, *horčičné* Bb30, *ot ižadného* Bb34. Podľa F. Ryšánka tu nie je možné stanoviť nejaké pravidlo jej používania, preto tieto prípady chápe ako označovanie zvukovej hodnoty českého *e* (RYŠÁNEK 1932: 591). Treba však dodať, že táto graféma sa tu vyskytuje aj v pozícii na začiatku slova, kde je nevyhnutné ju čítať ako *ja*: *êkuba* (Jakuba) Ab19, *êko* Ab28, *êkimž* Ba27. Jej výskyt v texte *ZSNV* hodnotí P. Stankovská ako zriedkavý, pričom po spoluhláskach zastupovala zvuk [je], napr. ako je to v nadpísanom mene evanjelistu: *Matêus*’, po samohláskach a na začiatku slov zvuk [ja], napr. *êkož* (Bb32) (STANKOVSKÁ 2013: 126).¹² M. Vepřek urobil podrobnú analýzu výskytu tejto grafémy v staročeskom hlaholskom *Comestore*, pričom zistil, že okrem jej výskytu v platnosti *ja* na začiatku slov nenachádza sa v texte ani jeden prípad, ktorý by sa dal hodnotiť ako záznam staročeského diftongu *ie*, ale iba ako *e/ê* (VEPŘEK 2012).

Zreteľná podobnosť medzi analyzovanými českohlaholskými a chorvátskohlaholskými zlomkami sa prejavuje v zaznamenávaní pozícií pôvodných jerov. V tomto ohľade možno konštatovať, že označovanie pôvodných redukovaných hlások v *ZSNV* a *KHZ* má v zásade rovnakú formu, ako vo vyššie spomínaných fragmentoch chorvátskej proveniencie. To značí, že sú tu použité rovnaké grafické znaky, t. j. »štapić« a apostrof, a to najčastejšie na konci slov, resp. na morfématických švíkoch. V dôsledku pomerne zlého stavu manuskriptov je niekedy ťažké identifikovať jednotlivé znaky, no napriek tomu sa i tu prejavuje mechanický prístup k záznamu pôvodných jerov, a teda aj podobnosť či zhoda s chorvátskohlaholskou cirkevnoslovan-skou písomnou tradíciou.

Záverom tu možno poznamenať, že chorvátska hlaholika ako Konštantí-

¹² P. Stankovská upozorňuje na to, že doterajší výklad, ktorý reprezentuje L. PACNEROVÁ (1986: 11) v zhode s F. V. Marešom, hovorí o tom, že chorvátskohlaholské **h** v staročeských hlaholských pamiatkach vyjadrovalo výhradne buď *ja*, alebo *e/ê*, nie však dvojhlásku *ie*.

novo dedičstvo, ako grafická sústava, ktorá takmer ideálne reprezentovala slovanské hláskoslovie (čo fonéma – to hláska), mala oproti latinskému či gréckemu písmu pri použití na zapisovanie slovanskej reči viaceré výhody, týkajúce sa predovšetkým nepotrebnosti diakritiky. Zároveň to však prinášalo aj isté problémy, pretože pre českohlaholské zápisy je typické nezaznamenávanie kvantity vokálov, nerozlišovanie *y – i*, či mäkkosti konsonantov. V tejto súvislosti F. V. Mareš hodnotí grafému *h* a znaky zastupujúce etymologické jery v prostredí českého hlaholského písomníctva ako dubletné, resp. nadbytočné prvky (MAREŠ 1971: 194).

3.4. Jazykovohistorický význam

Pri hodnotení jazykovej stránky uvedených českohlaholských zlomkov možno vysloviť konštatovanie, že preklady náboženských textov do češtiny prostredníctvom chorvátskej hranatej hlaholiky majú svoj jedinečný význam najmenej v dvoch rovinách. Sú dôležitou súčasťou svedectva o stave staročeského kultúrneho jazyka z obdobia začiatku 15. storočia a motivujú kultúrno-jazykovú reflexiu vzácne zachovanej slovanskej liturgie.

Pokiaľ ide o jazykovú charakteristiku skúmaných fragmentov, z gramatickej stránky ide o texty, ktoré zodpovedajú ostatným zachovaným českohlaholským pamiatkam. Z lexikálnej stránky sa javí ako zaujímavý najmä *KHZ*. Ako konštatuje L. Pacnerová, na jeho texte vidno vplyv cirkevno-slovanského jazyka, čo možno doložiť výrazmi *blahosloveni si*, *blahosloveni budeš*, *měsiečnik* (PACNEROVÁ 2006: 412).

F. V. Mareš zdôrazňuje i tretí rozmer prínosu emauzskej českohlaholskej slovesnosti. Podľa neho hranatá hlaholika nebola iba pasívnou recepciou, ale tvorivým spôsobom daný grafický systém rozvíjala a zdokonalila pre potreby češtiny. Ide konkrétne o skutočnosť, že sa stala inšpiráciou pre Jána Husa pri zásadnej pravopisnej reforme českého jazyka, a teda stála na počiatku vzniku diakritického pravopisu, ktorého grafické zásady po istých obmenách trvajú podnes (MAREŠ 1971: 196).

4. ZÁVER

Na záver možno konštatovať, že v archívoch na Slovensku sa zachovalo iba niekoľko exemplárov diel napísaných hranatou hlaholikou. Ide o fragmenty z väčších diel, ktoré boli napísané v 14. a 15. storočí. Väčšinou boli použité sekundárne na obaly kníh iných diel. Na Slovensko sa dostali teda náhodne. Napriek tomu, že sa zachovali fragmentárne, sú tieto dokumenty zdrojom poznatkov a prostriedkom pre poznanie minulosti. Paleografická a jazyková analýza skúmaných fragmentov ukazuje, že ide o texty dvojakej proveniencie – chorvátskohlaholské (*Hlaholské listy hlohovské, Svätoantonský hlaholský zlomok*) a českohlaholské (*Krtíšsky hlaholský zlomok* a *Zlomok zo Spišskej Novej Vsi*), ktorých zreteľným spoločným znakom je hranatá chorvátska hlaholika, ale aj približne rovnaké obdobie ich vzniku v 14. až 15. storočí. Oba typy rukopisov zachovávajú príslušné starobylé jazykové a grafické znaky, ktoré potvrdzujú ich zaradenie k dobovým typom modlitebných a biblických textov, resp. ku konkrétnym stredovekým pamiatkam.

LITERATÚRA

- BRINCKOVÁ, M. 2012. Hlaholské a cyrilské pamiatky v zbierkach Archívu literatúry a umenia. I. Zmeták (ed.). *Okno. 12 storočí kresťanstva v strednej Európe, kultúrno-historická príloha katalógu Ora et ars, Skalka 2012*. Trenčín: Mesto Trenčín, 30–33.
- GAJDOŠ, J. V. 1944. Staroslovanské pamiatky vo františkánskych knižniciach. *Kultúra 16*: 420–432.
- GAJDOŠ, J. V. 1966. Medicejský glagolský kódex. *Slavia 35*: 36–56.
- HETÉNYI, M. 2015. Niektoré aspekty kultúrnej, umeleckej a osvetovej činnosti mesta Nitra v rokoch 1939 – 1945. *Konštantínove listy 8*: 79–80.
- HETÉNYI, M.; P. IVANIČ. 2013. The Cyrillo-Methodian Mission, Nitra and Constantine the Philosopher University. Nitra: UKF.
- Hrvatski crkvenoslavenski jezik*. 2014. Priredio Milan Mihaljević. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada – Staroslavenski institut.
- IVANIČ, P. 2016. Hlaholské zlomky: pamiatky napísané hlaholským písmom v slovenských archívoch. *Historická revue: vedecko-populárny časopis o dejinách 27*: 72–73.
- KRAMÁR, S. J. 1931. Zlomok z českej glagolskej bibliie. *Kultúra 3*: 114–116.
- MAREŠ, F. V. 1971. Hlaholice na Moravě a v Čechách. *Slovo 21*: 173–201.
- MATEJKO, Ľ. 1999. Hlaholské rukopisy na Slovensku. E. Horák (ed.). *Slovensko-*

- chorvátske jazykové a literárne vzťahy*. Bratislava: T.R.I. Medium, 149–153.
- MIŠKOVIČ, A. 1961. Hlaholské listy hlohovské. *Duchovný pastier* 36: 103–105, 113.
- PACNEROVÁ, L. 1986. *Staročeské hlaholské zlomky (kritické vydání)*. Rozpravy ČSAV, řada společenských věd, roč. 96, seš. 4. Praha: Academia.
- PACNEROVÁ, L. 1996. Česká varianta charvátské hranaté hlaholice. *Slovo* 44–46: 45–62.
- PACNEROVÁ, L. 2000. *Česká bible Hlaholská (bible Vyšebrodská)*. Praha: Slovanský ústav AV ČR – Euroslavica.
- PACNEROVÁ, L. 2002. *Staročeský hlaholský Comestor*. Praha: Slovanský ústav AV ČR – Euroslavica.
- PACNEROVÁ, L. 2008. Staročeské literární památky a charvátská hranatá hlaholice. *Slovo* 56–57: 405–420.
- PALLASOVÁ, E. 2003. Grafický systém charvátské hlaholice a fonologický systém češtiny přelomu 14. a 15. století. *AUPO Philologica* 78: 177–181.
- RYŠÁNEK, F. 1932. Krtíšský hlaholský zlomek. *Bratislava* 6: 584–597.
- SELIŠČEV, A. M. 1951. *Staroslavjanskij jazyk. Časť pervaja. Vvedenie, fonetika*. Moskva: Gosudarstvennoje učebno pedagogičeskoje izdatel'stvo Ministerstva prosvěščenija RSFSR.
- SLANINKA, M. 2004. Hlaholské listy z Hlohovca. (Poznámky k prepisu hlaholského textu do latinky). *Slavica Slovaca* 39: 3–15.
- STANKOVSKA, P. 2008. Několik poznámek k jazyku chorvátských církevněslovanských památek z období středověku. *Slovo* 56–57: 507–515.
- STANKOVSKA, P. 2013. Fragment České bible hlaholské nalezený v Košicích. *Slavica Slovaca* 48: 125–129.
- STANKOVSKA, P. 2015. Znovunalezený Spišský zlomek České bible hlaholské. *Listy filologické* 138: 65–118.
- ŠIMIĆ, M. 2004. Moravizmi u hrvatskoglagoljskim tekstovima. *Glagoljica i hrvatski glagolizam. Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa povodom 100. obljetnice Staroslavenske akademije i 50. obljetnice Staroslavenskoga instituta (Zagreb – Krk 2.-6. listopada 2002.)*. Zagreb – Krk: Staroslavenski institut – Krčka biskupija, 577–586.
- ŠIMIĆ, M. 2014. *Akademijin brevijar HAZU III c 12 : hrvatskoglagoljski rukopis s konca 14. stoljeća. Jezična studija. Transliteracija. Faksimil*. Biblioteka Spomenici, knjiga 1. Zagreb: Staroslavenski institut.
- VEPŘEK, M. 2012. Grafém jať ve staročeském hlaholském Comestoru. *Listy filologické* 135: 31–42.
- ZOCH, I. B. 1907. Krtíšsky glagolský pergament. *Slovenské pohľady* 1907: 19–26.
<http://www.wdl.org/en/item/14213/> (9. 6. 2016)
<http://www.wdl.org/en/item/14214/> (9. 6. 2016)

S a ž e t a k

Peter Ivanič, Lubomír Kralčák

GLAGOLJSKI SPOMENICI U SLOVAČKIM ARHIVIMA

Od 1907. do 1944. godine u slovačkoj su periodici bili postupno objavljeni podaci o glagoljskim spomenicima pronađenima u nekoliko knjižnica u Slovačkoj. Zasad su poznata četiri takva spomenika: *Glagoljski listići iz Hlohovca*, *Krtiški glagoljski fragment* i *Fragment iz Svetoga Antona (Báč)*, a nalaze se u zbirkama Arhiva književnosti i umjetnosti Slovačke nacionalne knjižnice. Osim njih poznat je i odlomak iz češke glagoljske Biblije pod nazivom *Fragment iz Spišske Nove Vesi*. Riječ je o fragmentima iz većih djela koja su bila napisana u 14. i 15. stoljeću. Većina je bila iskorištena sekundarno na koricama drugih knjiga. U Slovačku su, dakle, stigli slučajno. Bez obzira na to što su fragmentarno očuvani, ti su fragmenti izvor podataka i sredstvo za upoznavanje prošlosti. Paleografska i jezična analiza istraživanih fragmenata pokazuje da je riječ o tekstovima dvojnoga podrijetla: hrvatskoglagoljskoga (*Glagoljski listići iz Hlohovca*, *Fragment iz Svetoga Antona*) i češkoglagoljskoga (*Krtiški glagoljski fragment* i *Fragment iz Spišske Nove Vesi*), kojima je zajednička uglata hrvatska glagoljica, ali i približno jednako razdoblje njihova nastanka. Temeljna je razlika jezična: hrvatskoglagoljski tekstovi napisani su na hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku, a češkoglagoljski na staročeškom. S grafičko-fonološkoga aspekta riječ je o rukopisima čija slova po značajkama odgovaraju spomenicima iz 14. i 15. stoljeća, a nastanak češkoglagoljskih tekstova može se datirati oko 1416. godine. Oba tipa rukopisa sadrže stare konvencionalne jezične i grafijske značajke što potvrđuje njihovo uvrštenje u molitvene i biblijske tekstove toga vremena, odnosno u tip konkretnih srednjovjekovnih spomenika.

Danas su *Glagoljski listići iz Hlohovca* i *Krtiški glagoljski fragment* dostupni u digitaliziranom obliku te su objavljeni na internetu u okviru projekta Kongresne knjižnice SAD-a pod nazivom The World Digital Library.

Ključne riječi: hrvatska glagoljica, fragment, Glagoljski listići iz Hlohovca, Krtiški glagoljski fragment, Fragment iz Svetoga Antona (Báč), Fragment iz Spišske Nove Vesi